

6. Bosna v chorvatských národně-integračních ideologiích druhé poloviny 19. století

Na sklonku 50. let 19. století utrpělo Rakousko porážku ve válce s Francií a Sardinií, v jejímž důsledku ztratilo Lombardii a stálo před hrozbou finančního bankrotu. Císař František Josef I. proto na jaře roku 1860 svolal rozmnoženou říšskou radu, čímž se *de facto* zřekl absolutistické formy vlády. O několik měsíců později tuto změnu sankcionoval vydáním tzv. Říjnového diplomu, v němž načrtl vizi budoucího uspořádání říše, jehož základem se měl stát princip respektování politické individuality jednotlivých historických zemí. Jak ovšem poznamenává Miroslav Šesták, „*Říjnový diplom se [...] snažil spojit neslučitelné. Uznával sice autonomii historických zemí, ale také princip centralismu (státu) a obsahoval silné dualistické prvky (obnova historického celku Uher).*“³²² Nové státoprávní zřízení zakotvené v únorové ústavě z roku 1861 tak bylo vnitřně rozporné, nenabízelo adekvátní řešení znovu nastolené národnostní otázky a nakonec ani nemělo dlouhého trvání.

Jeho další osud přitom opět výrazně ovlivnilo zahraničněpolitické dění. V roce 1866 totiž Rakousko prohrálo válku s Pruskem, díky čemuž ztratilo strategicky významné Benátsko a dosavadní vůdčí postavení v Německém spolku. V reakci na tyto události nakonec ve vládnoucích kruzích monarchie převážilo přesvědčení o nezbytnosti přijetí kompromisní dohody Vídně s Peští o novém státoprávním uspořádání. Následná bilaterální jednání vyústila v rakousko-uherské vyrovnání (1867), jež nezohledňovalo národně-politické požadavky Slovanů, tvořících většinu obyvatelstva říše. Země jim byla rozdělena na rakouskou a uherskou část, v nichž dominovali buď rakouští Němci (Předlitavsko) či Maďaři (Zalitavsko). Rakouské císařství se tak změnilo v dualisticky uspořádanou rakousko-uherskou monarchii, čímž byla prakticky vyloučena národnostní federalizace státu, prosazovaná většinou politických předáků slovanských národů.

Vítězství Prusů nad rakouským vojskem v bitvě u Sadové v červenci roku 1866 ovšem mělo za následek nejen zavedení dualistického státoprávního zřízení v říši, ale rovněž podstatnou změnu její zahraničně-politické orientace. Rozpuštění Německého spolku iniciované vítězným pruským kancléřem Otto von Bismarckem totiž učinilo přítrž rakouským mocenským ambicím v německém etnickém prostoru. Rakousko-Uhersko po tomto debaklu usměrnilo svou pozornost na Balkán, který za dané situace představoval prakticky jedinou evropskou oblast, v níž mohla Vídeň

322 Miroslav ŠESTÁK – Miroslav TEJCHMAN – Lubomíra HAVLÍKOVÁ – Ladislav HLADKÝ – Jan PELIKÁN, *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998, s. 247.

potenciálně uplatnit svůj vliv.³²³ Samotný panovník se přitom podle svědectví současníků začal vážně zabírat myšlenkou na obsazení Bosny, jejíž připojení k podunajské monarchii vnímal jako vhodnou kompenzaci za nedávné územní ztráty říše v severní Itálii.³²⁴ S realizací těchto plánů ovšem nakonec Vídeň vyčkala až do Velké východní krize (1875–1878), během níž získala souhlas ostatních evropských velmocí s okupací této hraniční provincie osmanské říše. V létě roku 1878 skutečně rakousko-uherská armáda vstoupila na její území a v následujících měsících Bosnu obsadila.

Všechny zmíněné politické zvraty, státoprávní reformy a územní změny, jimiž habsburská monarchie prošla mezi léty 1860–1878 pochopitelně výrazně ovlivňovaly také dění v jejích jihoslovanských oblastech.³²⁵ I tady umožnilo obnovení ústavního zřízení počátkem 60. let artikulaci nových a vyzrálejších národně-politických programů. Jejich uskutečnění však byla záhy postavena do cesty zásadní překážka v podobě dualistického státoprávního uspořádání, které přetrvalo až do zániku monarchie roku 1918. Přijetí rakousko-uherského vyrovnání totiž ještě více prohloubilo dosavadní politicko-správní roztržitost jihoslovanských zemí. Její překonání přitom představovalo klíčový bod programu většiny relevantních politických sil působících na území mezi Lublaní, Záhřebem a Novým Sadem. Konkrétně pro Chorvaty znamenalo rakousko-uherské vyrovnání zmaření jejich nadějí na připojení Dalmácie a Istrie k bánskému Chorvatsku, neboť tyto historické země připadly rakouské části monarchie. Ani samospráva Chorvatska a Slavonie v rámci Zalitavska ovšem nikdy nenabyla rozměrů, které by odpovídaly představám předáků chorvatského národního hnutí. Tento stav výrazněji nezměnilo ani chorvatsko-uherské vyrovnání (*nagodba*) z roku 1868 a jeho revize přijatá o pět let později.³²⁶

323 Srov. Ladislav HLADKÝ, *Proč se Rakousko-Uhersko v 70. letech 19. století zacílovalo právě na Bosnu a Hercegovinu*. In: Bosna 1878–2008: Sborník příspěvků z konference konané ve dnech 29. – 30. května 2008 v Ústí nad Labem. Ústí nad Labem 2010, s. 21–29. O vývoji rakouské politiky vůči Bosně a Hercegovině v 19. a na počátku 20. století dosud nejobsáhleji pojednal Ferdo ŠIŠIĆ, *Kako je došlo do okupacije a onda do aneksije Bosne i Hercegovine: (1878 odnosno 1908.): diplomatska strana njihova o šezdeset i tridesetogodišnjici dogadaja*. Zagreb 1938.

324 Srov. tamtéž, s. 23–24.

325 Srov. M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*; Jaroslav ŠIDAK – Mirjana GROSS – Igor KARAMAN – Dragovan ŠEPIĆ, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914*. Zagreb 1968; N. STANČIĆ, *Hrvatska nacija i nacionalizam*, s. 181–190.

326 Chorvatský sněm ovládaný unionisty touto dohodou obětoval finanční nezávislost bánského Chorvatska na Uhrách výměnou za záruku omezené správní a národně-politické autonomie. V kompetenci saboru byly ponechány vnitřní chorvatské záležitosti (soudnictví, vzdělávání, náboženství), ale chorvatského bána jmenoval panovník na návrh předsedy společné uherské vlády. Při centrální vídeňské vládě byl zřízen úřad ministra pro Chorvatsko, Slavonii a Dalmácii, který však nebyl odpovědný saboru, ale uherskému sněmu. Za podřízení Uhrám bylo Trojjedínému království garantováno postavení politického národa, který ovšem podle textu *nagodby* tvoří nedělitelný celek s Uhrami. Uherská (tj. fakticky maďarská) strana se též zavázala, že bude nápomocna v úsilí připojit Vojenskou hranici a Dalmácii k bánskému Chorvatsku. Chorvatsko-uherské vyrovnání určovalo státoprávní postavení bánského Chorvatska v rámci říše až do roku

Není tudíž divu, že část chorvatských politiků začala již v 60. letech uvažovat o řešení chorvatské otázky mimo rámec habsburské monarchie. Nejednalo se přitom pouze o dosud nepříliš významné pravaše, jejichž program vytvoření samostatného národního státu se začal těšit výraznější podpoře chorvatské společnosti teprve v 80. letech. Také čelní představitelé Národní strany totiž v době vítězství dualismu začali podle jistých indicií společně s vládou Srbského knížectví sprádat velezrádné plány na vytvoření samostatného jihoslovanského státu. Tato spolupráce, o níž ještě bude řeč, ovšem neměla dlouhého trvání. Obecně se dá říci, že chorvatsko-srbské vztahy nabývaly během 60. a 70. let na intenzitě a komplexnosti. Současné ovšem byly stále více zatíženy spory a polemikami chorvatských politiků, ideologů a publicistů s jejich srbskými protějšky z monarchie i Srbského knížectví, které vyvrcholily za Velké východní krize v souvislosti s otázkou národní a politické příslušnosti Bosny.

Vzájemné rozepře a vášnivé debaty trvající již od 50. let se sice postupně soustřeďovaly na Bosnu, jejich předmětem ovšem byla rovněž řada dalších záležitostí, které s tímto „jablkem sváru“ více či méně souvisely. Vedle odlišných pojetí jihoslovanského politického sjednocení se týkaly především citlivých otázek kultury a národní identity.³²⁷ Již v této době přitom padala vzájemná obvinění z velkonárodních politických cílů a asimilačních úmyslů. Chorvaty popuzovala zvláště Karadžićova teze o Srbech třech vyznání a ideologem o obnově říše cara Dušana. Stoupenci jihoslovanství zároveň v určitých obdobích kritizovali srbskou vládu za její údajnou pasivitu při řešení východní otázky a nedostatek smyslu pro „společnou jihoslovanskou věc“. Srbům pak byla trnem v oku především koncepce chorvatského historického práva.

6. 1. Chorvatské historické (státní) právo a pojem chorvatského politického národa

Chorvatské historické právo vycházelo z výše rozebírané státoprávní ideologie chorvatských stavů a po celé 19. století představovalo klíčový pr-

1918. Revize *nagodby* roku 1873 přinesla v podstatě jen drobnou změnu ve způsobu financování chorvatské samosprávy. Srov. M. ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 252–253; I. GOLDSTEIN, *Hrvatska povijest*, s. 271–272.

327 Srov. M. GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, s. 381–391; TÁŽ., *Vijek i djelovanje*, s. 121–124, 178–183; M. GROSS – A. SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, s. 181–189; 568–570; Tomislav MARKUS, *The Serbian Question in Croatian Politics, 1848–1918*. In: *Review of Croatian History* (Zagreb) 6, 2010, No. 1, s. 165–188; P. KORUNIĆ, *Jugoslavenska ideologija*, s. 234–240; M. ŠESTÁK, *Srbové v chorvatských zemích*, s. 62–75; Vasilije KRESTIĆ, *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja. Studije i članci*. Beograd 1983.

vek chorvatské národní politiky.³²⁸ Středobodem této koncepce bylo dogma o kontinuální existenci, suverenitě a teritoriální integritě chorvatského státu sahající od středověku do současnosti. V první polovině století bylo chorvatské historické právo primárně ztotožňováno se stavovskými právy a výsadami (*iura municipalia*), považovanými za záruku autonomního postavení Chorvatska v rámci Uherského království. Od revolučního roku 1848 ovšem začalo být interpretováno ve smyslu práva státního, což souviselo s afirmací pojetí Trojediného království jako chorvatského národního státu. Zdůrazňování jeho historicko-právních tradic přitom nadále plnilo úlohu nejúčinnějšího prostředku proti oklešťování chorvatské samosprávy ze strany uherské vlády či panovníka.

Současně ovšem koncepce chorvatského historického práva státního představovala významný zdroj chorvatsko-srbských rozepří, a to zvláště poté, co se její nedílnou součástí stal kontroverzní pojem *chorvatského politického národa*. S tímto termínem začali chorvatští politici operovat po obnovení ústavnosti a politického života v říši (1860). Činili tak po vzoru svých maďarských kolegů, kteří zastávali názor, že kolektivním nositelem suverenity ve státě je *politický národ* tvořený všemi obyvateli státu bez ohledu na jejich etnický původ. Takovýto přístup sice odrážel západoevropské pojetí národa jako souhrnu občanů určitého státu, avšak v maďarském i chorvatském kontextu obsahoval rovněž prvky etnické koncepce národní identity.

V maďarském případě to konkrétně znamenalo, že maďarští politici prohlašovali za nositele uherské státnosti Maďary, kteří spolu s uherskými občany jiných národností tvoří maďarský politický národ. Ten byl přitom jazykově a kulturně definován maďarsky. Příslušníci nemaďarských národností, nazývaných také *genetickými národy*, se tak sice měli těšit plné občanské rovnoprávnosti, ale nemohli se dožadovat širších národnostních práv, natožpak statusu politického národa. Z něj totiž automaticky vyplýval nárok na určité území, potažmo politickou jednotku, v jejíchž hranicích by takovýto národ plnil roli kolektivního suveréna. Nevyhnutelně by tak došlo k narušení politicko-teritoriální celistvosti uherského státu, od jehož občanů bylo očekáváno, že upřednostní loajalitu k maďarskému politickému národu vůči loajalitě k vlastnímu národnímu celku (genetickému národu). Toto pochopitelně nepředstavovalo problém pro etnické Maďary. Ostatní národy žijící v Uhrách ovšem koncepci nedílného maďarského politického národa právem považovaly za nástroj maďarizace a národnostní asimilace.

Přesto také chorvatští političtí představitelé usilovali o to, aby jejich národní společenství bylo uznáno za svébytný politický národ. V dobovém státoprávním systému vycházejícím z konzervativní teorie historicko-po-

328 Srov. N. STANČIĆ, *Između političkog nacionalizma i etnonacionalizma*, s. 33–55; M. ŠEŠTÁK, *Srbové v chorvatských zemích*, s. 62–65, 69–70.

litických individualit by tak totiž potvrdili právo na vyšší míru autonomie území, jež vnímali jako národní. Proto také oni užívali pojem chorvatského politického národa, za jehož příslušníky pokládali veškeré obyvatelstvo Trojediného království.³²⁹ Stejně jako jejich maďarské protějšky tudíž ztotožňovali rozsah politického národa s teritoriem, potažmo hranicemi politické jednotky, kterou percipovali jako chorvatský národní stát.

Přibližně ¼ populace tohoto území přitom tvořili Slované pravoslavného vyznání, kteří většinou přijali srbskou národní identitu. Jestliže si uvědomíme, že Srbové činili rovněž podstatnou část obyvatel jižních Uher, potom nepřekvapí, že také jejich političtí představitelé v monarchii dlouhodobě usilovali o získání statusu politického národa pro svou komunitu. Chorvaté však vždy důrazně odmítali uznat politickou individualitu Srbů na území Trojediného království. V tomto ohledu se shodovali představitelé všech politických táborů včetně přívrženců ideologie jihoslovanství. Při hodnocení tohoto přístupu je přitom třeba mít na paměti, že „[p]roblém postavení Srbů v Chorvatsku, tj. zda budou uznáni jako zvláštní ‚politický‘ (diplomatický, konstitutivní, státní) národ, objektivně znamenal vyřešení otázky, zda budoucí teritoriálně sjednocený stát bude národním státem chorvatského národa, nebo státem chorvatsko-srbským! Třetí variantou bylo konstituování srbské státnosti (autonomie) na chorvatském území, otevírající možnost k odtržení a připojení k srbskému státu. Zde také nalézáme hlavní kořen chorvatsko-srbského sporu v 19. a 20. století!“³³⁰

Není tudíž divu, že chorvatský sněm až do zániku habsburské monarchie nikdy jednoznačně neuznal politickou svébytnost Srbů na území pod svou svrchovaností.³³¹ Již na jeho prvním zasedání po obnovení ústavního zřízení v říši, které se uskutečnilo roku 1861, se přitom projevil potíže s rozlišením pojmů politický a genetický národ,³³² které se částečně překrývaly. Sabor tehdy podle očekávání opětovně zdůraznil územní celistvost a státoprávní individualitu Trojediného království, jehož nedílnou součástí tvořil i Turecké Chorvatsko. Obhajoba těchto principů na základě chorvatského historického (státního) práva přitom představovala v podstatě jediný programový bod společný všem třem politicko-ideovým proudům, jež se během zasedání vyprofilovaly a které dominovaly chorvatskému politickému životu po celou druhou polovinu 19. století.

329 Jak již bylo řečeno výše, status politického národa nakonec získalo „Království Chorvatska, Slavonie a Dalmácie“ v rámci chorvatsko-maďarského vyrovnání (1868). To však současně stanovovalo, že tento subjekt tvoří „jedno a totéž společenství“ s Uhrami. (citováno dle M. ŠESTÁK a kol., *Dějiny jihoslovanských zemí*, s. 253)

330 M. ŠESTÁK, *Srbové v chorvatských zemích*, s. 69–70.

331 Maximum, kterého se jim v tomto ohledu podařilo dosáhnout, představovalo rozhodnutí chorvatského sněmu z roku 1867, že „Trojediné království uznává národ srbský, který je obydlen, jako národ s chorvatským národem totožný a rovnoprávný.“ (citováno dle M. ŠESTÁK, *Srbové v chorvatských zemích*, s. 70)

332 Srov. M. GROSS, *Víjek i djelovanje*, s. 97–98.

Jednalo se jednak o dvě uskupení navazující na své předchůdce z doby předbřeznové (*unionisti* a *narodnjaci*), jednak o zakladatele budoucí Strany práva (*pravaši*). Unionisté se zasazovali za úzkou spolupráci Záhřebu s Peští a omezenou autonomii Trojjediného království v rámci Uher. Národní strana volala po širší jihoslovanské spolupráci a současně se převážně orientovala na Vídeň v zájmu dosažení národnostní federalizace habsburské monarchie. Pravaši pak zastávali radikální „velezrádný“ program vytvoření chorvatského národního státu, přičemž za jediného legitimního partnera pro vyjednávání považovali samotného panovníka. Byli to právě čelní představitelé Národní strany a Strany práva, kdo zformuloval dvě konkurenční národně-integrační ideologie, které určovaly vývoj chorvatského národotvorného procesu až do sklonku 19. století.³³³

333 Srov. TÁŽ, *Nacionalno-integracijske ideologije u Hrvata*.